

VÄRVIINGUPARTIKLID EESTI- JA SAKSAKEELSETES KÜSILAUSES

Janika Kärk

Ülevaade. Artiklis käsitletakse sagedasemaid eesti- ja saksa keelsetes küsilauses esinevaid värvingupartikleid. Näidenditekidest pärit küsilauses korpuse põhjal võrdleb autor saksa ja eesti keeles esinevate värvingupartiklite (kommunikatiivset) funktsiooni eri liiki küsilauses. Sagedamini esinevate partiklipaaride *doch/ju, gar/-gi, -ki* ja *denn/siis* võrdlemisel tuuakse esile sarnasused ja erinevused värvingupartiklite kasutamisel mõlemas keeles. Ühe aspektina vaadeldakse värvingupartiklite tõlgitavust eesti keelest saksa keelde ja vastupidi. Partiklite kirjeldamise käigus joonistuvad välja kriteeriumid, mida perspektiivis on võimalik partiklite uurimisel aluseks võtta.

Võtmesõnad: komparatiivne lingvistika, näidendid, tõlkimine, eesti keel, saksa keel

1. Sissejuhatus

Viimastel aastatel on värvingupartikleid (VP) eesti keeles nii mõneski käsitluses pikemalt ja põhjalikumalt uuritud. Peamiselt on piirdutud üksikute partiklite kirjeldamisega, puudub süstemaatilisem analüüs värvingupartiklite esinemisest. Siinses artiklis vaadeldakse värvingupartikleid ühes lausetüübis, nimelt küsilauses, ja võrdluses saksa keelsete paralleellausetega kirjeldatakse mõningaid eesti ja saksa keele sagedasemaid partikleid. Peamiselt keskendutakse partiklite funktsioonide ja kasutustingimuste kirjeldamisele. Kuna tegemist on kontrastiivse uurimisega, püütakse kahte keelt võrreldes ammutada uusi teadmisi partiklite kasutamise kohta eesti keeles.

Me vaatasime ju silma? / Wir haben uns doch in die Augen gesehen? küsib Tüdruk Jaan Tätte näidendis “Sild” (JTe, JTs) lootusrikkalt. Küsimuse tegelikku eesmärki – kinnituse ootust, lootust positiivsele vastusele, isegi tüdruku suhtumist vestluspartnerisse – väljendavad eeltoodud näites nimelt värvingupartiklid, mida järgnevalt vaatlemegi.

Käesolev analüüs püüab vaadelda värvingupartiklite esinemist ühes lausetüübis ning leida kriteeriumid värvingupartiklite kirjeldamiseks. Autori eesmärgiks on luua raamistik edasiseks partiklite süstemaatiliseks analüüsiks. Lähtudes saksa keele partiklitest vaadeldakse, mis neile eestikeelsetes tekstides vastab, ja vastupidi, partikleid sisaldavat eestikeelset lauset võrreldakse saksakeelse tõlkega. Uurimuses kõrvutatakse eesti- ja saksakeelseid ilukirjanduslikke tekste. Ilukirjandus, eriti käesolevas uurimuses aluseks võetud näidendid, pakub piisavalt materjali partiklite kirjeldamiseks, kuivõrd sisaldab elulähedasi, igapäevakeelele sarnaseid dialooge. Näidenditeks kitsamalt on kirjutatud eesmärgiga neid suuliselt ette kanda. Autori püüd on seejuures väljendada võimalikult täpselt kõneleja emotsioone ja suhtumisi, võttes muude vahendite kõrval abiks just (värvingu)partiklid.

Kõrvutavaid uurimusi, eriti saksa keelt puudutavaid, on viimaste aastakümnete aktiivse partikluurimise käigus ilmunud ohtralt. Juba partikluurimise üheks teerajajaks peetud Harald Weydt (1969) näitas traditsioonilise kontrastiivse uurimismetodi tulemuslikkust keelesüsteemi kirjeldamise jaoks, kõrvutades prantsuse ja saksa keele partikleid. Eesti keele partiklite *-ki*, *-gi* ja *ka* funktsioone on soome keelega põhjalikult võrrelnud Helle Metslang (2002). Nii eesti kui saksa keelt võib pidada partiklirikaste keelte hulka kuuluvaks, seega võiks oletada, et paralleeltekstid pakuvad piisavalt võrdlusmaterjali. Siinse uurimuse põhieesmärk on seega kontrastiivsele uurimusele toetudes luua uusi teadmisi mõningate partiklite kasutamise kohta, eelkõige aga aspektide kohta, mida peaks partiklite kirjeldamisel silmas pidama.

2. Värvingupartiklitest

Käesolevas uurimuses keskendutakse värvingupartiklitele. Värvingupartiklite all mõeldakse morfoloogiliselt muutumatuid sõnu, millel puudub või on vähene iseseisev leksikaalne tähendus, kuid mis modifitseerivad lauseliikmeid, väljendavad kõneleja suhtumist ning esinevad pragmaatiliste indikaatoritena (Hennoste 2000).

Tiit Hennoste (2000: 71–72) liigitab värvingupartiklid vabalt liikuvate partiklite rühma, võttes aluseks nende süntaktilise käitumise. Kogu partiklite süsteem on seejuures järgmine.

1. Üksiesinevad partiklid ehk suhtluspartiklid (*ahah, jah* jms).
2. Tekstipartiklid (piiripartiklid *vä/või, siis/sis, no, nii*; vabalt liikuvad partiklid (värvingu-, modaal-, fookus-, intensiivsuspartilid)).
3. Toimetamispartiklid ehk n-ö tekstitegemispartiklid (*noh, ah, tähendab*).

Käesolevas uurimuses toetutaksegi Hennoste liigitusele, mida täiendatakse “Eesti keele grammatika” (EKG II) käsitlusega. Nii saadakse võrdlusalus saksakeelses teoreetilises kirjanduses levinud arusaamadele.

Saksakeelses lingvistikakirjanduses on üldlevinud partiklite jaotamine modaal- ehk värvingupartikliteks (*Modalpartikeln, Abtönungspartikeln*), rõhupartikliteks (*Gradpartikeln, Fokuspartikeln*) ja intensiivistavateks partikliteks (*Intensivpartikeln*) (Helbig, Buscha 1994, Hentschel, Weydt 1983, Engel 1991, Erben 1972). Kui varasemates, enne 1995. a ilmunud käsitlustes on partiklid reeglina adverbide alaliik, erifunktsioon kommunikatiivsel tasandil (Eisenberg 1985, Thurmair 1989, Helbig, Buscha 1994), siis hilisemates teoreetilistes käsitlustes moodustavad par-

tiklid iseseisva sõnaliigi (vrd Kärnä 2005). Just pragmaatiline funktsioon eristabki partiklid nii saksa kui eesti keeles adverbidest. Nimelt võib esineda, et sama sõna toimib lauses kas adverbi või partiklina. Nii esineb partikkel *siis* lauses *Kõigepealt sõime, siis läksime kinno* temporaaladverbina, lauses *Mis sa siis läksid kaasa!* etteheidet rõhutava partiklina. Seega on erinevatel partiklitel, sõltuvalt partikliliigist, oma roll peamiselt metakommunikatiivsel tasemel. Partiklite suur semantiline, süntaktiline ja pragmaatiline variatiivsus on põhjustanud arvukalt erinevusi partiklite võimalikes kirjeldustes ja alajaotustes (pikemalt vt Brjantsev 2001: 12 jj).

Miks on raske partikleid iseseisva sõnaliigina defineerida? Sõnaliigi defineerimisel tuleb arvestada süntaktilisi, morfoloogilisi ja semantilis-pragmaatilisi aspekte. Morfoloogiliselt on partiklid muutumatud sõnad. Semantilis-pragmaatilise aspektist võivad partiklid vastavalt situatsioonile omada erinevat funktsiooni. Vaatamata püüdlustele on osutunud keeruliseks määrata mingi partikli põhitähendust, sest see võib sõltuda oluliselt kontekstist. Lisaks sellele käituvad erinevad partikliliigid erinevalt. Intensiivsuspartiklid (*nii, väga* jms) on seotud näiteks adjektiivivi või adverbiga lauses ja intensiivistavad selle tähendust (1). Rõhupartiklid (*ka, just, eriti* jms) tõstavad esile või rõhutavad mingit lauseosa (2). Värvingupartiklid (3) väljendavad kõneleja ootusi, suhtumist vm (*ju, siis, nagu* jms). Seega on semantilis-pragmaatilise kriteeriumi põhjal raske teha üldistusi, mis kehtiksid kõikide partiklite kohta. Võrreldes teiste partikliliikidega tuleb esile tõsta värvingupartiklite kandva tähenduse suuremat sõltuvust kontekstist.

- (1) Ma olen **ju** **nii** vana. (MKe)
- (2) **Eriti** kahju on poisist, kel tõesti raha ei ole, korra või paar käib peol, tahab mingit tüdrukut, teeb talle välja, tüdruk ütleb aitäh, ja siis juba enne peo lõppu läheb teise juurde. (MKe)
- (3) Esimest korda oli **nii**, et läksin sõbra juurde, tuttav tuli vastu ja ütles, et ma annan sulle, pärast maksad ära. Pistis mulle taskusse, mõtlesin, et võiks **ju** ära proovida. (MKe)

Kolmandaks tuleb arvestada süntaktilise kriteeriumiga. Süntaktilisest aspektist sõltub partiklite esinemine partikliliigist, aga ka partiklist endast. Nagu eespool mainitud, liigitab Hennoste värvingupartiklid vabalt liikuvate partiklite rühma, s.t nad on süntaktiliselt sõltumatud ning tegutsevad lauselaiendina. Lauselaiend on “Eesti keele grammatika” järgi üks üldlaiendite liik.

Üldlaiend on lauseelement, mis modifitseerib kogu situatsiooni tähendust. Tal ei ole situatsiooni komponendi tähendust ja seetõttu ei saa tema kohta lauses ka küsimust esitada. Leksikaaltähendus üldlaiendil a) puudub üldse või b) kuulub situatsiooni suhtes metatekstilisele tasandile .. Üldlaiendina toimivad partiklid, harvemini ka muudesse sõnaliikidesse kuuluvad sõnad ja nende ühendid .. Üldlaiendid jagunevad LAUSE- ja FRAASILAIENDITEKS. Lauselaiendi mõjualaks on lause tervikuna ning ta paikneb enamasti lause alguses või kuulub vormiliselt öeldise juurde. Nt **Küllap** tuleb tänavu varajane kevad .. Fraasilaiendi mõjualaks on mingi fraas lauses ning ta asub tavaliselt vahetult selle fraasi ees, harvem järel .. Nt *Võta mind ka kaasa.* (EKG II: 99, kursiivi kasutus siinselt autorilt.)

Kui intensiivsus- ja rõhupartiklid on otseselt seotud enamasti omadus- või määr-sõnaga, paiknedes alati vahetult enne sõna, mille tähendust nad modifitseerivad (1), (2), siis värvingupartiklid (3) on seotud otseselt verbiga lauses ja nende tähendus laieneb seega kogu lausele, väljendades midagi, mis ei lähtu üksikute sõnade semantilisest sisust. Erinevalt värvingupartiklitest ei saa intensiivsus- ega rõhupartiklid üldjuhul lauses kohta muuta, ilma, et lause muutuks grammatiliselt valeks.

“Die Partikeln sind dadurch syntaktisch gekennzeichnet, dass sie keine Satzglieder bilden, sondern als Satzgliedteile auftreten, ganz ausserhalb eines Satzverbandes stehen, oder aber nahtlos in den Satz integriert sind,” kirjeldab Aino Kärnä (2005) nimetatud partikliliike nende süntaktilisest käitumisest lähtuvalt.

Käesoleva uurimuse jaoks on relevantne partiklite omadus esineda kommunikatiivsetes lausetüüpides erinevalt. Saksa keelt on selles osas oluliselt põhjalikumalt uuritud.

Das Vorkommen der Partikeln mit vorwiegend kommunikativem Wert ist in starkem Maße an zwei Faktoren gebunden: (1) an die formalen Satzarten Aussagesatz, Fragesatz, Aufforderungssatz, beim Fragesatz wieder differenziert in Entscheidungs- und Ergänzungsfrage, (2) an die kommunikativen Sprecherintentionen (Aussage, Frage, Aufforderung). (Helbig, Buscha 1994: 486. Vrd ka Hentschel, Weydt 1994: 287, Thurmair 1989: 49)

Mõned värvingupartiklid (nt *doch*) esinevad mitmes lausetüübis, teised vaid seotuna ühe lausetüübiga (nt *etwa*). Seni teadaolevalt ei ole läbivat semantilist seletust seotusele erinevate lausetüüpidega. Seejuures sõltub partiklite esinemine saksa keeles nii formaalsest kriteeriumist (väitlause, küsilause, hüüdlause, käsklause) kui ka lause kommunikatiivsest eesmärgist (küsimus, üleskutse, jutustav lause vm) lähtuvalt.

Gerhard Helbigi ja Joachim Buscha (1994) andmetel esinevad eelkõige kommunikatiivsel tasandil tähendust omavad partiklid, mille hulka kuuluvad kahtlemata ka vaatluse all olevad värvingupartiklid, saksa keeles järgnevalt.

Tabel 1. Mõningate partiklite esinemine lausetüübiti saksa keeles (Helbig, Buscha 1994: 487)

Partikkel	Väitlause		Üldküsilause		Eriküsilause			Hüüdlause
	Väitlause funktsioonis	Hüüdlause funktsioonis	Küsilause funktsioonis	Hüüdlause funktsioonis	Küsilause funktsioonis	Hüüdlause funktsioonis	Retooriline küsimus	
<i>aber</i>		x		x		x		x
<i>auch</i>	x		x			x	x	x
<i>bloß</i>	x		x	x	x	x	x	x
<i>denn</i>			x		x		x	
<i>doch</i>	x	x		x		x		x
<i>eben</i>	x	x						x
<i>etwa</i>			x					
<i>halt</i>	x	x						x
<i>ja</i>	x	x		x				x
<i>mal</i>	x							x
<i>schon</i>	x						x	x
<i>wohl</i>	x		x		x		x	

Tabel 1 näitab värvingupartiklite funktsioonide paljusust; näiteks selgub, et partikkel *aber* esineb ainult lausetes, millel on hüüdlause funktsioon, sõltumata formaalsest lausetüübist, partikkel *denn* esineb ainult lauses, millel on küsilause funktsioon, ning partikkel *wohl* võib esineda nii jutustava lause kui küsilause funktsiooni omavas lauses. Tabelis esitatud partiklitest peatutakse käesolevas uurimuses pikemalt partiklitel *gar*, *denn*, *nun* ja *doch* ning nende võimalikel eestikeelsetel vastetel. Kuivõrd ja millised partiklid eesti keeles on seotud kindlate lausetüüpidega, ei võimalda siinne korpus piisavalt uurida, esialgu võib vaid oletada, et teatud piirangud värvingupartiklite kasutamises lausetüübiti esinevad.

Küsilause te jaotuses on siin toetutud “Eesti keele grammatika” (EKG II: 168) küsilause te liigitusele:

- 1) alternatiiv- ehk valikküsilause (küsiiva partikliga *kas*, *ega*; inversiooni abil moodustatud küsilauasetes on finiitverb lause alguses), mis omakorda liigitatakse üldküsilauseks (jah/ei-vastus, küsimuse mõjualaks on kogu lause), üldriküsilauseks (jah/ei-vastus, aga küsituumas olemasolu) ja loetlevaks valikküsilauseks (ei eelda jah/ei-vastust ega mõju ka kogu lausele);
- 2) eriküsilause (küsisõna või küsifraasiga).

Nagu eesti, nii ka saksa keeles algab eriküsilause küsisõnaga (siit saksakeelne nimetus *w-Fragesatz*). Valikküsilause moodustub saksa keeles finiitse verbi toomise abil lause algusesse (4); ka eesti keeles on võimalik sama moodustusviis (5).

(4) Gefalle ich Ihnen denn nicht? (FDs)

(5) Olin vist veidi äge? (FDe)

Peamisteks eesti keele valikküsilause markeriteks on *kas* ja *ega* ning lauselõpuline *või*.

(6) Kas käsi saaks pesta? (JTe)

(7) Ega te pahanda, et sellest räägin? (JTe)

(8) Nalja teed või? (SSe)

Iga liiki küsilause võib olla eelistusküsilause, jagunedes oletus- ja kahtlusküsilauseks (sisaldab eelnevat hinnangut, nt *Kas ta minust enam hoolibki?*) (Metslang 1981).

Kahtlusküsilauases väljendavad kahtlust

- a) partiklid *-gi/-ki*,
- b) jaatavas lauses eituslembed sõnad ja sõnaühendid (*ealeski, iialgi, üldsegi enam, hoolimata...*),
- c) eitavas lauses jaatuselembed sõnad ja sõnaühendid (*juba, hoopis, kenasti, päris, üsnagi tublisti, üpriski...*) (Vrd EKG II: 172)

Oletus- ja kahtlusküsilause sisaldavad teataval määral retoorilisust, s.t alati ei ole võimalik üheselt eristada oletus- ja kahtlusküsilause retoorilisest küsimusest. Siin ja järgnevalt on neid eristatud ainult selgetel juhtudel.

Saksa keeles võib värvingupartikkel olla selleks indikaatoriks, mis muudab nt eriküsilause retooriliseks küsimuseks. Partiklita küsilause võivad kontekstist sõltuvalt väljendada informatsiooniküsimust või retoorilist küsimust. Modaalpartikli lisandudes võib olukord muutuda, vrd *Wer ist schon für die Wiedervereinigung?* ja *Wer ist für die Wiedervereinigung?* (Meibauer 1991: 227 jj). Selline kasutus on

võimalik ka eesti keeles: *Kes siis taasühinemise poolt on?* (retooriline küsimus), vrd *Kes on taasühinemise poolt?* (informatsiooniküsimus).

Partikleid on eestikeelsetes küsilausetes suhteliselt vähe uuritud. Enkliitikut *-ki/-gi* küsitud fokuseerijana eriüldküsilauases kirjeldab Metslang (2002), põgusalt puudutatakse partikleid oletus- ja kahtlusküsilausetes sama autori ülevaates “Küsilause eesti keeles” (Metslang 1981). Analüüsides partikli *siis* kasutusviise, on Airi Jansons kirjeldanud 91 juhtu (kokku 1772-st), kus partikkel *siis* esines värvingupartiklina:

Kõik partikli *siis* abil imestust avaldavad lausungid olid vaadeldavates tekstides küsimused, millega enamasti reageeriti partneri voorule või tegevusele ..., andes mõista, et kõneleja ise on erineval arvamusel (viidates tekstivälisele asjale, nt kõneleja mõttekäigule), ja oodates selgitust. (Jansons 2002: 627)

Küsilauases võib partikkel muuta lause pragmaatilist funktsiooni (nt informatsiooniküsimusest retooriliseks), intensiivistada küsimust või muuta seda sõbralikumaks, väljendada imestust või etteheidet, apelleerida ühisele teadmisele. Järgnevalt võetaksegi vaatluse alla mõningad sagedasemad värvingupartiklid, mis võivad esineda küsilauases, ja vaadeldakse, milliseid funktsioone üksikud partiklid küsilauases konkreetselt omavad ja millistest teguritest värvingupartikli kasutamine sõltub. Vaadeldakse korpuses esinenud küsilauasetüüpe: eriküsilauaset (*Ergänzungsfrage*, *w-Fragesatz*) ja üldküsilauaset (*Entscheidungsfrage*). Viimase alla on loetud ka ülderiküsilauased.

3. Analüüsimaterjal

Uuritava korpuse moodustavad ca 100 küsilauaset eesti- ja saksa keelsetest näidenditeksidest. Valikul on lähtutud põhimõttest, et saksa keelest eesti keelde ja eesti keelest saksa keelde tõlgitud näidenditeksidest oleks vaatluse alla võetud lähedane arv lauseid (59 ja 40), vähendamaks uurimistulemuste sõltuvust tõlkija eelistustest. Igal näidendil on eri tõlkija. Viiest vaatluse alla võetud näidendist on kaks tõlgitud eesti keelest saksa keelde ja kolm saksa keelest eesti keelde. Vaatluse alla on võetud küsilauased mõlemas keeles, kus esineb vähemalt üks värvingupartikkel. Tabelis 2 on näidendid nimetatud lähtekeelse pealkirjaga. Nii näiteks on Jaan Tätte näidendist “Sild” võetud vaatluse alla 12 küsilauaset, milles eestikeelses lauses esinev värvingupartikkel on saksa keelde tõlgitud samuti värvingupartiklina; 15 näidet on küsilauasetest, milles eestikeelne originaal ei sisaldanud värvingupartikleid, küll aga tõlge, ja 15 on sellised küsilauased, kus värvingupartikkel on jäänud tõlkimata. Korpuse maht ei võimalda küll teha kaugeleulatuvaid järeldusi värvingupartiklite tõlkimisvõimalustest, siiski nähtub allpool toodud arvudest, et erinevused tõlgitud partiklite osas on tõlkijate vahel suured. Nii näiteks ei esine Merle Karusoo näidendis “Laste ristiretk” ühtegi näidet, milles eestikeelse küsimuse värvingupartikkel oleks ka tõlkes värvingupartikliga edasi antud. (Siinkirjutaja hinnangul on nimetatud näidendi tõlkes ka muus osas vajakajäämisi.) Võrdluseks võiks tuua Helmut Krausseri näidendi “Lederfresse”, milles suur osa originaalis esinevatest värvingupartiklitest on lähtekeelde (antud juhul eesti keelde) tõlgitud (11 partiklit 16-st), vaid üks värvingupartikkel on jäänud tõlkimata ja neljal juhul on tõlkija

otsustanud värvingupartikli kasuks, kuigi seda originaalkeeles ei esine. Mõningate sagedasemate partiklite tõlkimisvõimaluste kohta pikemalt edaspidi.

Tabel 2. Korpuse mahuline koosseis

Näidendi autor ja pealkiri (lähtekeeles)	Küsilauseid, milles VP on lähtekeelde tõlgitud	Küsilauseid, milles esines VP ainult saksa keeles	Küsilauseid, milles esines VP ainult eesti keeles
Jaan Tätte "Sild"	12	15	15
Friedrich Dürrenmatt "Die Physiker"	8	8	11
Merle Karusoo "Laste ristiretk"	–	1	7
Helmut Krausser "Lederfresse"	11	1	4
Andreas Sauter, Bernhard Studlar "A. ist eine Andere"	4	–	2
Kokku	35	25	39

4. Sagedasemad värvingupartiklid küsilausestes

Järgnevalt keskendutakse mõningate värvingupartiklite funktsioonile eesti- ja saksakeelsetes küsilausestes. Partiklipaaride pragmaatilise funktsiooni kõrval püütakse jälgida ka süntaktilisi erisusi, seost kontekstiga jt piiranguid partiklite kasutamises.

Sagedasim värvingupartikkel saksakeelsetes küsilausestes on partikkel *denn*, korpuses esinesid veel *gar*, *wohl*, *nun*, *doch*.

Hennoste (2000) loeb värvingupartiklite hulka eesti keeles *ikka*, *nüüd*, *siis*, (*sis*) *alles*, *küll*, *eks*, *tõesti*, *just*, *õige*, *alati*, *vaid*, *ju* *muidugi*, *tegelt*, *nagu*, *ütlemine*, *-gi/-ki*. Nimetatud partiklitest esinevad korpuse küsilausestes *siis*, *-gi/-ki*, *ju*, *õige*.

- (9) Mis ta **siis** teeb? (JTe)
- (10) Sa ei teagi, kellega sa abiellusid? (JTe)
- (11) Me vaatasime **ju** silma? (JTe)
- (12) Sa arvasid kindlasti, et ma olen selle raha mõttetult tuulde loopinud, **eks**? (HKe)
- (13) Ja keegi ei tea veel, mis on inimese võimalused. Kuidas **õige** saaks E–LA–DA? (MKe)

Lisaks nimetatutele võivad küsilausestes esineda veel *ikka* (*On ta ikka kohal?*), *küll* (*Miks ta küll ei tulnud?*), retoorilises küsimuses *õige* (*On ta õige hulluks läinud?*), kõnekeeles *nagu* (*On ta nagu normaalne vä?*). Lisaksin siia loetelusse veel partikli *ka*, mis võib küsilausestes intensiivistada olemasolevat retoorilisust:

- (14) Õigupoolest – miks **ka** mitte? (SSe)
Warum eigentlich nicht? (SSs)

Partikkel võib muuta küsimuse ka sõbralikumaks, mõjudes pigem vestluse arendusena kui olulise informatsiooni hankimise eesmärgil mõeldud küsimusena:

- (15) Mida [mis toitu] **siis** meie auväärt haiged **ka** saavad? (FDe)
Was kriegen **denn** unsere lieben Kranken? (FDs)

Eesti kirjakeele seletussõnaraamat (EKSS) rõhutab küll partikli *ka* intensiivistavat funktsiooni, seda nii rõhulises kui rõhuta asendis, kuid tundub siiski, et partikkel võib esineda ka küsimust pehmendavas funktsioonis.

Järgneva korpuses esinenud partikleid analüüsiva osa näidetes on tõlgete selgemaks eristamiseks esitatud esimesena lause originaalkeeles, sellele järgneb tõlge.

Lähemalt analüüsitakse saksa partiklite *gar*, *doch*, *denn ja nun* ning nende eestikeelsete vastete *-gi/-ki*, *siis*, *ju* ning *õieti* kasutamist küsilausestes. Vaatluse alla võetud partiklipaarid esinesid korpuses korduvalt ning nende puhul võib täheldada võrreldavaid pragmaatilisi funktsioone.

4.1. Saksa *gar* – eesti *-gi/-ki*

Tundub, et väga sarnased oma funktsioonilt küsilausest on saksakeelne partikkel *gar* ja eestikeelne enkliitik *gi/-ki*. Nimelt on kõikidel kasutusjuhtudel võimalik nimetatud partikleid mõlemas keeles samas funktsioonis kasutada: partiklid väljendavad kõneleja imestust. Korpuses esinevates näidetes esineb partikkel *gar* eituslembelisena ja intensiivistab imestust.

- (16) Või ei olegi see ruum? (JTe)
Ein seltsamer Raum. Oder ist es **gar** kein Raum? (JTs)
- (17) Sa ei olegi mind näinud (JTe)
Du hast mich also noch **gar** nicht gesehen? (JTs)

Näidetes (16) ja (17) on partikkel *-gi* peaaegu obligatoorne. Ehk siis – kinnitust ootavas küsimuses väljendab partikkel *-gi* imestust kuulaja reaktsiooni (või selle puudumise üle) ja ootust, et kuulaja kinnitaks kõneleja vastuse-eelistust. Metslangi (2002: 61) liigituse järgi on tegemist *ootuspärasust eitava teatestruktuuripartikliga*. Saksakeelne partikkel *gar* oleks ka näites (17) võimalik, aga mitte kohustuslik. Tundub, et partikli *-gi/-ki* kasutusvõimalused on palju laiemad (nt ka partikli *doch* vastena väitlausest, apelleerides ühisele teadmisele; kõneleja kannab oma arvamust üle kuulajale, eeldab konsensust; väljendab etteheidet, õigustust, selgitust).

Erinevalt saksakeelsest partiklist *gar* ei ole eestikeelne kliitik *-gi/-ki* eituslembene, vrd *Sa ei olegi rõõmus? Sa oledki siin?* vs. *Du bist gar nicht froh? *Du bist gar hier?*

4.2. Saksa *doch* – eesti *ju*

Saksa keele sagedasim partikkel *doch* esines korpuses eranditult vaid oletusküsilausest (või oletusküsimust väljendavas väitlausest). Partikli *doch* põhilisele pragmaatilisele funktsioonile – kinnituse otsimisele – vastab eestikeelne partikkel *ju*:

- (18) See käib ju vindiga. Või? (JTe)
Das geht **doch** mit Gewinde? (JTs)
- (19) Me vaatasime ju silma? (JTe)
Wir haben uns **doch** in die Augen gesehen? (JTs)

Samas funktsioonis oleks võimalik veel partikkel *ometi* ja *ikka*, korpuses näidet kahjuks ei esine.

(20) Sa elad **ju** [**ometi/ikka**] siin vastasmajas? (JTe)

Neist kolmest (*ju*, *ometi*, *ikka*) kinnitavast värvingupartiklist saab *ikka* ainsana esineda ka *kas*-küsilauses, mis toimib sel juhul aga kahtlusküsilausena (21). Seevastu ei sobi *kas*-küsilaused modifitseerima *ometi* ja *ju*: **Kas te olete mind ju näinud?* **Kas te olete mind ometi näinud?*

(21) Kus... kas te olete mind **ikka** enne näinud? (JTe) (kahtlusküsilause)
Wo... Sie haben mich **doch** bestimmt schon mal gesehen? (JTs) (oletusküsilause)

Korpuses leidub kolm juhtu, kus eesti keeles küsisõnaga *ega* moodustatud oletusküsilause on tõlgitud saksa keelde partikli *doch* lisamisega väitlausele (22).

(22) Ebe, **ega** sa mu peale pahane ole? (JTe)
Ebe, du bist **doch** nicht böse mit mir? (JTs)

4.3. Saksa *denn* – eesti *siis*, *õieti*

Värvingupartikkel *denn* on saksa keele kõige sagedasem partikkel argivestluste küsilauses. Elke Hentscheli ja Harald Weydti andmetel esines seda 21723 sõnast (23 argivestlusest) koosnevas korpuses 30% kõikidest eriküsilausetest ja 8% üldküsilausetest. Varasemates töödes on püütud eristada partikli *denn* pragmaatilist mehhanismi eri- ja üldküsilauses. Nimelt väljendavat *denn* eriküsimumustes sõbralikkust ja üldküsilauses imestust. Kui üldküsilauses mängib rolli väline põhjus, et lausungis kahelda (*Sprechen Sie denn japanisch?* ‘Kas te räägite siis jaapani keelt?’), siis eriküsilause puhul haaratakse kõnetatav kaasa ja see mõjub sõbralikult (*Wo waren Sie denn im Urlaub?* ‘Kus te siis ka puhkusel käisite?’). (Hentschel, Weydt 1983: 263, 268)

Siiski erinevad keeleteadlaste arvamused, mis puudutab vestlusega seotud ootusi või hoiakuid. Nii käsitleb Jutta Lütten (1977) partiklit *denn* fakultatiivse keelevahendina, küsimuse variandina, grammatiseerunud partiklina. Ka Angelika Redder (1990) kritiseerib Hentscheli ja Weydti liialt lihtsustatud teooriat ning toob näiteid, kus *denn* eriküsilauses mingil juhul sõbralikult ei mõju (*Pubertäre Tochter zur Mutter: Halt dich aus meinen Freundschaften raus! Mutter: Sag mal, wie redest du denn mit mir?* ‘Puberteetikust tütar emale: hoia minu sõpradest eemale! Ema: Kuule, kuidas sa **ometi** minuga räägid?’) (Redder 1990: 27). Helbig (1994: 105 jj) eristab seitse värvingupartikli *denn* pragmaatilist funktsiooni:

- 1) üldküsilauses väljendab imestust või üllatust;
- 2) üldküsilauses väljendab etteheidet;
- 3) eriküsilauses väljendab sõbralikkust;
- 4) eriküsilauses väljendab etteheidet (seotud negatiivse hinnanguga);
- 5) eriküsilauses seotud eelmise lausungiga/mõttega;
- 6) retoorilistes küsimustes intensiivistab retoorilisust;
- 7) hüüdlausestes väljendades imestust, reaktsiooni, intensiivistades etteheidet.

Võimalikke eestikeelseid vasteid partiklile *denn* on mitmeid (*siis, küll, ka, ometi*). Sõna *siis* funktsioone eesti keele suulises kõnes võib Jansonsi (2002: 614) järgi jagada kuude suurde rühma: 1) ajale ja järgnevusele viitamine, 2) asjaolule viitamine, 3) teksti liigendamine, 4) lisamine, 5) tekstile värvingu andmine, 6) parandusmehhanismis osalemine. Värvingupartikkel *siis* väljendab (küsilauses) üllatust (reaktsioon, kui kõneleja on eriarvamusel ja ootab selgitust), imestust, tõrjuvat suhtumist või kõneleja pahameelt. (Jansons 2002: 627) Võrreldes mõlema partikli pragmaatilist funktsiooni, leiame seega ühtelangevusi. Vaatleme järgnevalt küsilause tüüpide kaupa, milliseid pragmaatilisi funktsioone täidavad lauses partiklid *denn/siis* sarnaselt.

1. Eriküsilause. Küsimusele oodatakse vastust, soovitakse täpsustada. Küsimus on sõbralik, n-ö “jutu jätkuks”, seostub sisuliselt eelneva lausungiga, näiteks lauses (23) jutuks oleva maailmameistrivõistluste teemaga.

(23) Wer hat **denn** gespielt? (SSs)
Kes **siis** mängis? (SSe)

(24) Mis ta **siis** teeb? (JTe)
Was macht sie **denn**? (JTs)

Sõbralikumaks võiks eelolevad näited muuta partiklipaar *siis ka*. Kes **siis ka** mängis? või Mis ta **siis ka** teeb? mõjuks sarnaselt saksakeelsetele näidetele (23) ja (24) vastutulelikumalt kui samad lausungid ilma partiklita.

Reaktsioonina eelnevale lausele intensiivistab partikkel etteheidet, väljendab arusaamatust teise käitumisest või ütlustest.

(25) Wie soll ich es **denn** sonst sagen? (FDs)
Aga kuidas ma [siis] peaksin rääkima? (FDe)

(26) Wie viel verlangst du **denn** von mir? (HKs)
Kui palju sa **siis** mult nõuad? (HKe)

2. Üldküsilause. Küsimuses peegeldub etteheide, imestus, lisaks üleküsimine, kinnituse ootus.

(27) Käite [siis] siin silla peal? (JTe)
Sind Sie **denn** sonst manchmal hier auf der Brücke? (JTs)

(28) Liebst du mich **denn** gar nicht? (FDs)
Te ei armasta mind **siis** sugugi? (FDe)

3. Retooriline küsimus. Korpusest leidunud näide (29) on retooriline eriküsilause.

(29) Wenn wir die Bullen nicht hätten, wer würde uns **denn** beschützen vor Leatherface und Henry und Jason und Michael Myers, wer **denn**? (HKs)
Kui meil mente poleks, kes kaitseks meid **siis** Leatherface'i ja Henry ja Jasoni ja Michael Myersi eest, kes **siis**? (HKe)

Eelnevast järeldub siiski põhimõtteline erinevus eestikeelse partikli *siis* ja saksakeelse *denn* vahel. Eesti keeles ei väljenda partikkel *siis* antud materjalis sõbralikkust, viisakust. Tundub, et saksakeelne *denn* on kinnistunud viisaka küsimuse

formuleerijana (vähendab distantsi). See funktsioon puudub eestikeelsel partiklil *siis*. Kontrollimist vajaks oletus, et eesti keeles puudub partikkel, mis muudaks küsilauset sõbralikumaks, pehmemaks. Eriti silmatorkav on see vestluse algfaasis. Sama kinnitab ka algajatele mõeldud saksa keele õpikute analüüs (Kärk 2008). Nimelt näitas nimetatud uurimus, et saksa keelt emakeelena rääkivate autorite õpikutes esines oluliselt rohkem värvingupartikleid (peamiselt partiklit *denn*) küsilauses kui eesti keelt kõnelevate autorite koostatud saksa keele õpikuis algajatele. Ilmselt on siinkohal tegu emakeele mõjuga partiklikasutusele võõrkeeles. On ju partiklid teadaolevalt keelendid, mille kasutamise täielik omandamine võõrkeeles on teiste leksikaalsete vahenditega võrreldes oluliselt keerulisem. Korpuse põhjal ilmnes, et kui saksa partiklil *denn* ei ole seos eelnevaga obligatoorne, siis eestikeelne partikkel *siis* viitab enamasti millelegi, millest on eelnevalt juttu olnud, ja see välistab partikli esinemise vestluse algfaasis.

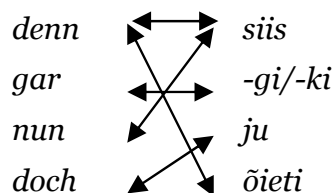
- (30) Was gibt es **denn**? (FDs)
 Mis siin toimub? (FDe)
 (*Mis siin **siis** toimub?)

Vaadeldes, millistel juhtudel on partikkel *denn/siis* jäänud tõlkimata, ilmneb, et tõlkides saksa keelest eesti keelde, on tõlkija kokku 10 korral lisanud partikli *siis*, vastupidise tõlke korral seevastu on 9 korral jäänud partikkel *siis* tõlkimata. Enamikul nimetatud juhtudest väljendab partikkel *siis* kannatamatust, otsustavust ja soovi eelnev jutt kokku võtta. Näites (31) täidab saksa keeles seda funktsiooni lausealguseline *also* 'niisiis'. Kuna tegemist on ühe näitega, võib siin näha ka tõlkija eelistust, kuna partikkel *denn* oleks küsimust intensiivistavas funktsioonis samuti võimalik. Lausealguseline *also* tundub antud näidendis olevat sage vahend lause sissejuhatamisel.

- (31) Olen **siis** ilus või? (JTe)
 Also, bin ich schön? (JTs)
 (Bin ich **denn** schön?)

5. Kokkuvõtteks

Korpuses ilmnenud saksa ja eesti partiklite küsilauses kasutamise vastavused on toodud joonisel 1.

Joonis 1. Saksa ja eesti partiklite peamised vastavused küsilauses

Sagedaseks värvingupartiklipaariks küsilauses osutus *denn/siis*. Mitmete sarnasuste juures partiklipaari *denn/siis* kasutamisel ilmnes üks põhimõtteline erinevus: eestikeelse partikli *siis* kasutamine eeldab seost eelneva kontekstiga, seetõttu ei saa seda kasutada vestluse algfaasis. Küsimust pehmemdavas funktsioonis võib eesti

keeles esineda muuhulgas partikkel *ka*. Antud korpus jääb siinkohal järelduste tegemiseks siiski napiks. Ilmnes, et küsides kinnitust imestust äratavale faktile, on partikli *-gi/-ki* kasutamine peaaegu obligatoorne (saksa *gar* seevastu vaid võimalik ja sedagi eitava lause puhul), ka see väide vajaks põhjalikumat analüüsi.

Joonistus välja hulk kriteeriume, mille alusel värvingupartiklite kasutamist võiks analüüsida:

- 1) esinemine lausetüübiti (küsi- jm laused; küsilause liigid);
- 2) laused oma otseses kommunikatiivses või nihkunud funktsioonis (nt küsilausega väljendatav väide või käsk; eelistusküsilause);
- 3) esinemine eitavas ja/või jaatavas lauses;
- 4) seotus kindla lauseliikmega (lausepartikkel või fraasipartikkel);
- 5) seos eelneva kontekstiga või selle puudumine;
- 6) tekstifunktsioonid.

Lisaks leidis kinnitust, et kuigi partiklite kasutamine, eriti mis puudutab nende pragmaatilist funktsiooni, võib keeliti olla erinev, võib saksa ja eesti keele partiklite kirjeldamisel toetuda samalaadsetele kriteeriumitele. Sarnaselt saksa keelega võivad värvingupartiklid ka eesti keeles nihutada lause kommunikatiivset funktsiooni (näiteks informatsiooniküsimusest retooriliseks) ning kanda edasi erinevaid tekstifunktsioone (etteheide, imestus jne). Loetletud kriteeriumid annavad lähtealuse üksikute partiklite edaspidiseks põhjalikumaks käsitlemiseks.

Materjali allikad

JTe = Tätte, Jaan 2000. *Sild*. Eesti Teatri Agentuuri raamatukogu digitaalkogu.

JTs = Tätte, Jaan 2000. *Die Brücke*. Eesti Teatri Agentuuri raamatukogu digitaalkogu. (Saksa keelde tõlkinud Irja Grönholm.)

FDs = Dürrenmatt, Friedrich 1986. *Die Physiker*. Zürich: Diogenes.

FDe = Dürrenmatt, Friedrich 1964. *Füüsikud*. Loomingu Raamatukogu, 14. (Eesti keelde tõlkinud Aleksander Kurtna.)

MKe = Karusoo, Merle 1997. *Laste ristiretk*. Võrumaa. Eesti Teatri Agentuuri raamatukogu digitaalkogu.

MKs = Karusoo, Merle 1997. *Kindergefahrzug*. Eesti Teatri Agentuuri raamatukogu digitaalkogu. (Saksa keelde tõlkinud Eili Heinmets.)

HKs = Krausser, Helmut 1994. *Lederfresse*. Theater heute, 6, 44–49.

HKe = Krausser, Helmut. *Nahkmask*. Käsikiri. Eesti Teatri Agentuuri raamatukogu. (Eesti keelde tõlkinud Kleer Maibaum.)

SSs = Sauter, Andreas; Studlar, Bernhard 1999/2000. *A. ist eine Andere*. Berlin. Käsikiri. Eesti Teatri Agentuuri raamatukogu.

SSe = Sauter, Andreas; Studlar, Bernhard 2000. *A. on keegi teine*. Eesti Teatri Agentuuri raamatukogu digitaalkogu. (Eesti keelde tõlkinud Maria Taimre.)

Viidatud kirjandus

Brjantsev (Kärk), Janika 2001. *Zu den Veränderungen in der Partikelfrequenz in der jüngeren deutschen Sprachgeschichte. Eine Untersuchung anhand persönlicher Briefe des 18., 19. und 20. Jahrhunderts*. Magistratöö. Talinna Pedagoogiline Ülikool.

EKG II = Erelt, Mati; Kasik, Reet; Metslang, Helle; Rajandi, Henno; Ross, Kristiina; Saari, Henn; Tael, Kaja; Vare, Silvi 1993. *Eesti keele grammatika. II. Süntaks*. Lisa: Kiri. Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut. Tallinn.

- EKSS = Langemets, Margit; Tiits, Mai; Valdre, Tiia; Veskis, Leidi; Viks, Ülle; Voll, Piret (toim.) 2009. Eesti keele seletav sõnaraamat I–VI. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. <http://www.eki.ee/dict/ekss> (28.02.2010).
- Eisenberg, Peter 1985. Grundriß der deutschen Grammatik. 3., überarbeitete Auflage. Stuttgart Weimar: Metzler.
- Engel, Ulrich 1991. Deutsche Grammatik. Heidelberg: Groos.
- Erben, Johannes 1972. Deutsche Grammatik. München: Hueber.
- Helbig, Gerhard 1994. Lexikon Deutscher Partikeln. Berlin und München: Langenscheidt.
- Helbig, Gerhard; Buscha, Joachim 1994. Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht. Leipzig: Langenscheidt.
- Helbig, Gerhard; Buscha, Joachim 2005. Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht. Berlin und München: Langenscheidt.
- Hennoste, Tiit 2000. Sissejuhatus suulisse eesti keelde. IV Suulise kõne erisõnavara. III Partiklid. – Akadeemia, 8, 1772–1806.
- Hentschel, Elke; Weydt, Harald 1983. Der pragmatische Mechanismus: *denn* und *eigentlich*. – Harald Weydt (toim.). Partikeln und Interaktion. Tübingen: Niemeyer.
- Hentschel, Elke; Weydt, Harald 1994. Handbuch der deutschen Grammatik. 2. Auflage. Berlin: Walter de Gruyter.
- Jansons, Airi 2002. Partikli *siis* funktsioonid eesti suulises kõnes. – Keel ja Kirjandus, 9, 612–629.
- Kärk, Janika 2008. Zu den frequentesten Abtönungspartikeln in den Lehrwerken für Deutsch als Fremdsprache. Mit besonderer Berücksichtigung der Modalpartikel “denn” in den Fragesätzen. – Mari Tarvas (toim.). Tradition und Geschichte im literarischen und sprachwissenschaftlichen Kontext. Frankfurt am Main: Peter Lang, 131–141.
- Kärnä, Aino 2005. Ein altes Problem: Partikeln in der Grammatik – ja, aber wie? Linguistik-online.de/22_05 (19.10.2006).
- Lütten, Jutta 1977. Untersuchungen zur Leistung der Partikeln in der gesprochenen deutschen Sprache. Göppinge: Verlag Alfred Kümmerle.
- Meibauer, Jörg 1991. Existenzimplikaturen bei rhetorischen W-Fragen. – Marga Reis, Inger Rosengren (toim.). Fragen und Fragesätze. Tübingen: Niemeyer.
- Metslang, Helle 1981. Kõsilause eesti keeles. ENSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Valgus.
- Metslang, Helle 2002. *-ki/-gi, ka* ja nende soome kaimud. – Reet Kasik (toim.). Lähivertailuja 12. Soome-Eesti kontrastiivseminar 30.05.–1.06.2001, Kääriku. Tartu: Tartu Ülikool, 57–81.
- Redder, Angelika 1990. Grammatiktheorie und sprachliches Handeln: denn und da. Tübingen: Niemeyer.
- Thurmair, Maria 1989. Modalpartikeln und ihre Kombinationen. Tübingen: Max Niemeyer.
- Weydt, Harald 1969. Abtönungspartikel: die deutschen Modalwörter und ihre französischen Entsprechungen. Bad Homburg v.d.H. etc.: Gehlen.

Janika Kärk (Tallinna Ülikool). Põhiliseks uurimisvaldkonnaks on partiklid saksa ja eesti keeles.
janika.kark@mail.ee

ABTÖNUNGSPARTIKELN IN DEN ESTNISCHEN UND DEUTSCHEN FRAGESÄTZEN

Janika Kärk

Tallinn University

Im vorliegenden Beitrag werden die Abtönungspartikeln in den estnischen und deutschen Paralleltexten kontrastiv unter Betracht gezogen. Anhand eines aus Schauspieltexten bestehenden Korpus wird erforscht, ob und wie die Abtönungspartikeln übersetzt werden. Dabei konzentriert man sich vor allem auf die kommunikative Funktion der Abtönungspartikeln in den Fragesätzen. Man vergleicht, ob es im Estnischen vergleichbare Äquivalente gibt, welche Restriktionen hinsichtlich der Verwendung der Abtönungspartikeln in den beiden Sprachen gibt, wie die Abtönungspartikeln sich syntaktisch verhalten und wie sie die Sprechintention beeinflussen. Während die Abtönungspartikeln kontrastiv beschrieben werden, lassen sich Aspekte festlegen, die man bei der Beschreibung der Abtönungspartikeln berücksichtigen sollte: 1. Restriktionen auf Satzart; 2. kommunikative Funktion des Satzes (darunter die Fähigkeit der Partikeln, die kommunikative Funktion des Satzes zu ändern); 3. Vorkommen im bejahenden oder verneinenden Satz; 4. Bezogenheit auf bestimmte Satzglieder; 5. Bezug auf Kontext; 6. Textfunktionen.

Aus der Untersuchung geht hervor, dass es in beiden Sprachen Partikeln gibt (*denn*, *siis*), die die kommunikative Funktion des Satzes ändern können (aus der Informationsfrage wird eine rhetorische Frage). Vergleichbar können die Abtönungspartikeln in beiden Sprachen auf der metakommunikativen Ebene Empörung, Vorwurf, Überraschung oder andere Emotionen und Einstellungen des Sprechers ausdrücken. Aus dem Korpus geht jedoch nicht hervor, ob es im Estnischen eine Partikel gibt, die eine Frage, vor allem in der Anfangsphase eines Gesprächs, freundlicher gelten ließe, wie es die deutsche Partikel *denn* tut. Wenn in den meisten untersuchten Fällen die estnische Partikel *siis* vergleichbare illokutive Funktion trägt, schließt der obligatorische Bezug auf die vorher gesagte Proposition die Verwendung der Partikel *siis* aus. Im Allgemeinen kann man sagen, dass es im Estnischen zwar oft vergleichbare Äquivalente zu den deutschen Partikeln gibt, aber beim Übersetzen jedoch gehören Partikeln wegen ihrer komplizierten semantisch-pragmatischen Struktur zu den schwierigen Fällen und ihre Verwendung kann vom Übersetzer abhängig sein.

Keywords: kontrastive Analyse, Schauspielstücke, Übersetzen, Estnisch, Deutsch